

**Omiliile la Schimbarea la Față atribuite
lui Proclu al Constantinopolului.
O nouă traducere a Homiliae VIII. In transfigurationem
domini (BHG 1980, CPG 5807)¹**

Pr. Dr. Radu GÂRBACEA*

I

Cele mai multe informații despre viața și activitatea Sfântului Proclu al Constantinopolului (cca 390-446)² ni le oferă un contemporan al său, istoricul Socrate Scolasticul (cca 380- † după 449) în *Istoria sa bisericească*³. Se pare că Sfântul

---

** Pr. Dr. Radu Gârbacea, membru asociat al Centrului de Cercetare Teologică al Universității „Lucian Blaga” din Sibiu.

¹ Prezentarea de față este o dezvoltare a unui subcapitol (p. 168-183) din teza mea de doctorat, intitulată „Schimbarea la Față a Mântuitorului în interpretarea Părinților răsăriteni. O hermeneutică duhovnicească”, susținută la Facultatea de Teologie „Sfântul Andrei Șaguna” din Sibiu în anul 2013.

² Pentru informații despre viața și activitatea Sfântului Proclu al Constantinopolului a se vedea cea mai recentă monografie realizată de Nicholas Constas, *Proclus of Constantinople and the Cult of the Virgin in Late Antiquity, Homilies 1-5, textes and translations*, (VC.S 66), Brill-Leiden-Boston, 2003, p. 7-39 pentru viața și activitatea până la alegerea ca episcop al Cizicului și p. 41-124 pentru activitatea din perioada de episcopat la Cizic și arhipăstor al Constantinopolului. G. Fritz, „Proclus, archevêque de Constantinople”, în *DTC* 13 (1936), col. 662-670. O. Bardenhewer, *Geschichte der altkirchlichen Literatur* 4, Freiburg, 1924, p. 202-209. J. H. Barkhuizen, „Proclus of Constantinople: A popular preacher in fifth-century Constantinople”, în M. B. Cunningham/P. Allen (eds.), *Preacher and audience. Studies in early Christian and Byzantine homiletics*, Leiden, 1998, p. 179-200. A. Solignac, „Proclus (saint), évêque de Constantinople”, *DSp* 12 (1986), col. 2374-2381; J. Quasten, *Patrology*, vol. III, Utrecht/Antwerp, ⁵1975, p. 521-525.

În mod cu totul surprinzător, nici manualul de *Patrologie* al Pr. Prof. Dr. Ioan G. Coman, (ed. 2000) și nici recente volume ale *Patrologiei* publicate de Arhidiacon Prof. Dr. Constantin Voicu, (vol. I, 2009), (vol. II, 2009), (vol. III, 2010) nu oferă vreo informație despre acest autor patristic.

³ Socrate, *Historia Ecclesiastica*, VII, 41, PG 67, 829C-832A.

Pr. Dr. Radu Gârbacea

Proclu al Constantinopolului s-a născut în Constantinopol în jurul anului 390. O tradiție mai târzie îl face pe acesta chiar ucenic al Sfântului Ioan Hrisostom († 407).

Socrate ne informează că în anii tinereții Proclu a fost lector/citeț, manifestând un interes deosebit pentru studiul retoricii. Devine apoi secretar al arhiepiscopului Atticus al Constantinopolului (406-10 octombrie 425) cu care s-a aflat permanent în contact. Mai târziu Atticus avea să-l hirotonească diacon și apoi preot, iar arhiepiscopul Sisinius al Constantinopolului (28 februarie 426-427) avea să-l hirotonească pe Proclu episcop titular al Cizicului (426/427-434) în iarna anului 426. Imediat după moartea arhiepiscopului Maximian al Constantinopolului (431-434), împăratul a poruncit episcopilor prezenți în capitala Imperiului pentru funerariile arhiepiscopului Maximian să-l proclame pe episcopul Proclu al Cizicului ca succesor al lui Maximian, scaun pe care îl va ocupa până la moartea sa pe 12 iulie 446.

Omiliile la Schimbarea la Față atribuite lui Proclu al Constantinopolului: inventarul din *Bibliotheca Hagiographica Graeca* (BHG)

Potrivit inventariului oferit de bollandistul François Halkin din prima sa ediție a *Bibliotheca Hagiographica Graeca*⁴, Sfântului Proclu al Constantinopolului îi sunt atribuite în tradiția manuscrisă trei omilii la Schimbarea la Față. Pentru prima dintre ele, inventariată cu indicativul **1974s**, este redat următorul incipit: Ἄ τε τοίνυν καὶ τήμερον, după un unic manuscris, *Metochii Sancti Sepulchri (azi Athenensis)* al Metocului Sfântului Mormânt din Istanbul, cod. 163 (sec. XVI), f. 57-61. La acea vreme era socotită a fi o omilie inedită a Sfântului Proclu al Constantinopolului.

Cea de-a doua omilie atribuită aceluiași arhiepiscop al Constantinopolului este inventariată cu indicativul **1980**, având incipit-ul: Δεῦτε, φιλέορτι (φίλοι), (καὶ) σήμερον, fiind indicate mai multe ediții ale ei⁵.

Cea de a treia este inventariată cu indicativul **1994**, având incipit-ul: Οἱ μὲν εὖ εἰδότες ἀθλεῖν τοῖς τῶν θεωμένων ἐφήδονται κρότοις, iar în manuscrise mai era atribuită fie Sfântului Chiril al Alexandriei, fie lui Panteleon, diaconul din Constantinopol, pentru care de asemenea semnaleză câteva ediții⁶.

⁴ François Halkin, *Bibliotheca Hagiographica Graeca*, vol. I-III, (Subsidia Hagiographica 8a), Bruxelles, 1957.

⁵ G. Elmenhorst, *B. Procli arhiep. CP. opuscula*, Lugduni, 1617, 81-98; V. Riccardi, *S. P. Procli arhiep. CP. analecta*, Romae, 1630, 297-303; F. Combefis, *Novum auctarium*, I, 389-397; A. Gallandius, *Bibliotheca veterum patrum ...*, IX, 649-652; *PG* 61, 713-716 și *PG* 65, 764-772.

⁶ I. Meursius, *Variorum divinatorum liber*, Lugduni, 1619, 5-15; I. Aubert, *S. P. N. Cyrilli Alex. arhiep. opera*, vol. II, Lutetiae, 1638, 366-370; *PG* 77, 1009-1016; *PG* 98, 1248-1254.

Omiliile la Schimbarea la Față atribuite lui Proclu al Constantinopolului

În cele ce urmează voi prezenta cele trei piese omiletice, în lumina cercetărilor mai recente.

BHG 1974s; CPG 5872⁷

Speranța bollandistului François Halkin cu privire la o omilie inedită atribuită de manuscrise lui Proclu al Constantinopolului se baza pe inventarul codicelui *Metochii Sancti Sepulchri* (azi *Athenensis*) 163 (sec. XVI), aflat în posesia Metocului Sfântului Mormânt din Istanbul, realizat de A. I. Papadopoulos-Kerameus în *Hierosolymitikē bibliothēkē*⁸. Informația această a fost preluată atât de A. Ehrhard⁹, cât și de Fr.-J. Leroy¹⁰. Neavând acces la acest codice, atât A. Ehrhard, cât și Fr.-J. Leroy s-au mulțumit cu descrierea lui A. I. Papadopoulos-Kerameus, notând în inventarele lor *incipit*-ul foarte scurt indicat de acesta din urmă.

Cheia deslușirii enigmei ce plana asupra omiliei inedite atribuită de manuscrise lui Proclu și inventariată de F. Halkin cu indicativul 1974s avea să fie oferită de Michel Aubineau¹¹. Într-un foarte scurt studiu, de numai 2 pagini, M. Aubineau deslușea această enigmă. Devenind accesibilă această colecție de codici, despre care M. Richard¹² scria cu puțin umor în 1958, că „localizarea actuală a acestei colecții [Metochion du St. Sépulcre] este în mod oficial un mister”, M. Aubineau a ajuns în posesia unei fotocopii a codicelui 163. Când a ajuns să citească primul rând de pe f. 57, a citit: Ἄ τε τοίνυν καὶ τήμερον τῶν εὐαγγελικῶν ἀόκνωσ ἐφωσώμεθα θησαυρῶν. După cele trei cuvinte citate de Papadopoulos-Kerameus, ceea ce urmează este, până la final, exact textul omilie *In transfigurationem Salvatoris*/Εἰς τὴν μεταμόρφωσιν τοῦ Σωτῆρος a lui Proclu al Constantinopolului, publicată de două ori de abatele J.-P. Migne în *Patrologia Graeca*, o dată între operele „spuria” ale Sfântului Ioan Hrisostom (*PG* 61, 713-716), iar a doua oară sub numele lui Proclu (*PG* 65, 674-772), inventariată cu indicativele *BHG* 1980 și *CPG* 5807. La final M. Aubineau exclamă: „un inédite fantôme disparaît”¹³.

⁷ Omilia aceasta poartă în *Clavis Patrum Graecorum* (*CPG*) indicativul 5872, fiind inventariată între operele „dubia” ale lui Proclu. M. Geerard, *Clavis Patrum Graecorum*, vol. III, Brepols – Turnhout, 1979, p. 144.

⁸ A. I. Papadopoulos-Kerameus, *Hierosolymitikē bibliothēkē*, vol. IV, Saint-Petersbourg, 1899, p. 143-144.

⁹ Albert Ehrhard, *Überlieferung und Bestand der hagiographischen und homiletischen Literatur*, vol. II (Texte und Untersuchungen 51), p. 64, n. 1

¹⁰ F. J. Leroy, S.J., *L'homilétique de Proclus de Constantinople. Tradition manuscrite, inédits, études connexes* (Studi e Testi 247), Rome, 1967, p. 355, scrie că acest manuscris i-a fost inaccesibil.

¹¹ Michel Aubineau, „Un inédite fantôme. Proclus, *In transfigurationem* (*BHG* 1974s)”, în *Analecta Bollandiana* 101 (1983), p. 423-424

¹² M. Richard, *Répertoire des bibliothèques et des catalogues de manuscrits grecs*, Paris, 1958, nr. 431 și 444

¹³ Michel Aubineau, „Un inédite fantôme. Proclus, *In transfigurationem* (*BHG* 1974s)”, p. 424.

Pr. Dr. Radu Gârbacea

BHG 1980; CPG 5807

Cea de-a doua omilie atribuită lui Proclu al Constantinopolului este inventariată cu indicativul 1980, având incipit-ul: Δεῦτε, φιλέορτι (φίλοι), (καὶ) σήμερον. Omilia aceasta este inventariată de M. Geerard în *Clavis Patrum Graecorum* între operele arhiepiscopului Proclu cu indicativul 5807, fiind indicate și cele două ediții din *Patrologia Graeca*, PG 61, 713-716, între scrierile „spuria” ale Sfântului Ioan Hrisostom, și PG 65, 764-772, între operele atribuite lui Proclu. M. van Esbroeck este de părere că omilia ar trebui datată în jurul anului 430¹⁴. Autenticitatea procliană nu a fost contestată până în prezent în scris¹⁵. Domnul profesor Sever J. Voicu (Roma) mi-a semnalat însă câteva elemente a căror autenticitate procliană este îndoielnică. Este așteptată o cercetare detaliată a autenticității procliene a acestei omilii! Până atunci, îl vom socoti ca autor al acestei omilii pe arhiepiscopul Proclu al Constantinopolului.

BHG 1994; CPG 5253; CPG 5207/2

Cea de a treia omilie, inventariată de F. Halkin cu indicativul 1994 are incipit-ul: Οἱ μὲν εἴ εἰδότες ἀθλεῖν τοῖς τῶν θεωμένων ἐφήδονται κρότοις. În tradiția manuscrisă omilia e atribuită și altor autori patristici, precum Chiril al Alexandriei, Panteleon, diaconul din Constantinopol. F. Halkin semnalează și pentru aceasta câteva ediții¹⁶. Omilia a fost reeditată de J.-P. Migne în *Patrologia Graeca* între operele Sfântului Chiril al Alexandriei (PG 77, 1009-1016 și reluată în PG 98, 1248-1254, ca prima din cele două omilii la Schimbarea la Față ale lui Panteleon, diaconul din Constantinopol, cea de-a doua în PG 98, 1254-1260). Cu excepția tradiției manuscrise, care transmite această omilie sub numele lui Proclu, niciun cercetător modern nu susține atribuirea ei arhiepiscopului Constantinopolului.

O concluzie

Astfel, chiar dacă avem trei omilii inventariate în *Bibliotheca Hagiographica Graeca* (1974s, 1980, 1994) ca aparținând lui Proclu al Constantinopolului, în realitate avem o singură omilie la Schimbarea la Față a arhiepiscopului Constantinopolului, cea cu indicativul BHG 1980 (PG 65, 764-772). O traducere în limba română a acestei omilii la Schimbarea la Față a arhiepiscopului Proclu al Con-

¹⁴ M. van Esbroeck indică pentru BHG 1980 ediția din PG 61, 713-716. Michel van Esbroeck, „Une homélie géorgienne anonyme sur la Transfiguration”, în *OCP* 46 (1980), p. 423.

¹⁵ O descriere a întregii tradiții manuscrise a acestei omilii a oferit F. J. Leroy. Cf. F. J. Leroy, S.J., *L'homilétique de Proclus de Constantinople...*, p. 100-107.

¹⁶ I. Meursius, *Variorum divinatorum liber*, Lugduni, 1619, 5-15; I. Aubert, *S. P. N. Cyrilli Alex. arhiep. opera*, vol. II, Lutetiae, 1638, p. 366-370; PG 77, 1009-1016; PG 98, 1248-1254.

Omiliile la Schimbarea la Față atribuite lui Proclu al Constantinopolului

stantinopolului a oferit părintele Dumitru Fecioru în revista *Mitropolia Olteniei* în anul 1965¹⁷.

Proclu al Constantinopolului și alte omilii la Schimbarea la Față

În teza sa de doctorat despre Schimbarea la Față a lui Hristos în literatura patristică greacă, Christopher Veniamin indica în secțiunea dedicată interpretării pe care Proclu al Constantinopolului o face acestui episod biblic trei omilii aparținând lui. Iată ce scrie Ch. Veniamin:

„Există trei omilii la Schimbarea la Față atribuite lui Proclu al Constantinopolului (446-447). Acestea sunt: prima, *Oratio viii in transfigurationem domini* (CPG 5807=CPG 5872; BHG^a 1980, BHGⁿ 1980a, BHG 1974s; PG 65, 764-772=PG 61, 713-716), cea de a doua *In transfigurationem domini* (CPG 4724, CPG 7900.1; BHG^a 1975, BHG 1976, BHG^a 1986, BHG 1987, BHG 1996p, ed. H. Savile vol. 7, p. 339-340), iar cea de a treia *In transfigurationem* (CPG 4646; PG 61, 721-724; ed. H. Savile vol. 7, p. 345-346). Nu există niciun dubiu asupra primeia dintre ele, care este un panegiric împletit cu finețe. Cea de a doua, de asemenea un panegiric, a fost atribuită de M. Sachot preotului Leontie din Constantinopol (cca sec. VI) și de B. Marx lui Amfilohie de Iconium (cca 340-395). Totuși, cel mai vechi manuscris, codicele *Vaticanus graecus* 604, f. 37^v atribuie această omilie lui Proclu. În mod semnificativ, această omilie împărtășește cu *Oratio viii* un strâns interes cu privire la întrebarea de ce a ales Hristos să arate Schimbarea Sa la Față numai la trei dintre ucenicii săi, oferind același răspuns la această întrebare. Cea de a treia dintre acestea nu este de fapt o omilie la Schimbarea la Față, ci mai degrabă un *enkōmion* în cinstea Sfinților Apostoli Petru, Iacob și Ioan, în care Proclu face o aluzie la Schimbarea la Față, într-un mod retoric foarte subtil. Într-adevăr, singura referință clară la Schimbarea la Față este titlul acestei scrieri¹⁸.

În ce privește prima omilie, lucrurile par clare potrivit celor spuse în prezentarea BHG 1980, CPG 5807.

Cea de-a doua omilie de care vorbește Ch. Veniamin, inventariată de M. Gerard între „opera Chrysostomo tributa quae, a Migne omisa, repetitur in editione Savilii” (CPG 4724; BHG 1986; cf. BHG 1987, 1975-1976, 1996p)¹⁹, pe care o

¹⁷ Sfântul Proclu al Constantinopolului, *Cuvântul 8. Cuvânt la Schimbarea la Față a Domnului și Dumnezeuului și Mântuitorului nostru Iisus Hristos*, PG 65, 764-772, trad. rom. pr. D. Fecioru în *MO* 17 (1965), nr. 7-8, p. 690-693.

¹⁸ Ch. Veniamin, *The Transfiguration of Christ in the Greek Patristic Literature: from Irenaeus of Lyons to Gregory of Palamas*, teză de doctorat nepublicată, Oxford, 1991, p. 136-137.

¹⁹ Ed. H. Savile, Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου... τοῦ Χρυσοστόμου τῶν εὐρισκομένων Τόμος 7. Δι' ἐπιμελείας καὶ ἀναλωμάτων Ἑρρίκου τοῦ Σαβιλίου ἐκ παλαιῶν ἀντιγράφων ἐκδοθεῖς, Etinae, 1612, p. 339-340.

folosește intens în a ilustra exegeza procliană a Schimbării la Față, nu aparține lui Proclu²⁰. Omilia *In transfigurationem domini* (CPG 4724) este de fapt un fragment din omilia la Schimbarea la Față a enigmaticului preot Leontie din Constantinopol²¹. Eroarea aceasta a fost cauzată de atribuirea ei lui Proclu în codicele *Vaticanus graecus 604*²². În cea de-a doua sa secțiune, codicele cuprinde două florilegii despre lumina taborică. La f. 37^v, sub o introducere care face aluzie la *Omilia a 8-a* a lui Proclu (Πρόκλου πατριάρχου ἐκ τοῦ εἰς τὴν μεταμόρφωσιν λόγου, οὗ ἡ ἀρχὴ· Δεῦτε φιλέορτοι καὶ σήμερον τῶν εὐαγγελικῶν ἀόκνως ....)²³, se găsește un pasaj din omilia *In transfigurationem domini* (CPG 4724), care are incipit-ul: „Ἦκουες τοῦ Δεσπότης Χριστοῦ ἄρτίως...”²⁴. În cel de-al doilea florilegiu, la f. 39^v, același fragment pseudo-hrisostomic din H. Savile, tomul VII, p. 339 (17-26) se găsește sub numele Sfântului Ioan Hrisostom (τοῦ Χρυσσοστόμου ἐκ τοῦ εἰς τὴν μεταμόρφωσιν), la care se adaugă remarca copistului: „această omilie se găsește într-o carte veche la mănăstirea mării Doukaïna nu ca aparținând lui Hrisostom, ci patriarhului Proclu”²⁵.

Urmând investigațiilor lui Mecati, F. J. Leroy a afirmat că omilia *In transfigurationem domini* (CPG 4724) a trecut sub numele arepiscopului Proclu în *Vaticanus graecus 604* din cauza unei erori de grafie²⁶.

Cea de a treia omilie de care vorbește Ch. Veniamin, inventariată de M. Geerard cu indicativul CPG 4646 (BHG 1988, PG 61, 721-724) între operele „spuria” ale Sfântului Ioan Hrisostom este atribuită de B. Marx lui Proclu al Constantinopolului²⁷. După cum afirmă și Ch. Veniamin, ea nu este o omilie la Schimbarea la Față, ci

²⁰ Cf. M. Geerard, *Clavis Patrum Graecorum*, vol. II, , 1974, p. 606.

²¹ În *Clavis Patrum Graecorum*, editio secunda, omilia are indicativul 7899, fiind așezată între operele autentice ale acestui autor patristic. Deși păstrată în manuscrise sub numele Sfântului Ioan Hrisostom, omilia a fost restituită preotului Leontie din Constantinopol de M. Sachot, *L'omēlie pseudo-chrysostoiene sur la Transfiguration CPG 4724, BHG 1975. Contextes liturgiques, Restitution à Léonce, prêtre de Constantinople, Edition critique et commentée, Traduction et études connexes*, Frankfurt am Main – Bern, 1981, p. 292-329; o nouă ediție au oferit Cornelis Datema/ Pauline Allen (eds.) în: *Leontii Presbyteri Constantinopolitani, Homiliae*, (CCSG 17), Turnhout – Brepols, Leuven University Press, 1987, p. 433-448.

²² Un manuscris din secolul XIV, care a aparținut lui Demetrius Cidones, cel care a introdus mai multe note și a făcut corecturi.

²³ Giovanni Mercati, *Notizie di Procoro e Demetrio Cidone, Manuele Caleca e Teodoro Meliteniota ed altri appunti per la storia della teologia e della letteratura bizantina del secolo XIV*, p. 261.

²⁴ Într-o notă marginal stău scrise următoarele: „afirmația lui Proclu de mai sus a fost spusă de Hrisostom după unii, însă eu am găsit că ea a fost a lui Proclu într-un manuscris panegiric foarte vechi al mănăstirii de la marea Doukaïna, mama (lui) Syrgiannina”. Cf. F. J. Leroy, S.J., *L'homilétique de Proclus de Constantinople...*, p. 149.

²⁵ F. J. Leroy, S.J., *L'homilétique de Proclus de Constantinople...*, p. 149.

²⁶ Cf. F. J. Leroy, S.J., *L'homilétique de Proclus de Constantinople...*, p. 84, 149

²⁷ B. Marx, *Procliana: Untersuchungen über den homiletischen Nachlass de patriarchen Proklos von Konstantinipol*, Munster, 1940, p. 28-30.

Omiliile la Schimbarea la Față atribuite lui Proclu al Constantinopolului

mai degrabă un „enkomion” în cinstea Sfinților Apostoli Petru, Iacob și Ioan, în care autorul face aluzie la Schimbarea la Față. Singura referință clară la Schimbarea la Față este titlul acesteia!

După cum am putut vedea din cele prezentate mai sus în lumina cercetărilor întreprinse, arhiepiscopului Proclu al Constantinopolului îi sunt atribuite de tradiția manuscrisă mai multe omilii la Schimbarea la Față, însă numai autenticitatea uneia dintre ele este deocamdată recunoscută unanim. Rămâne să așteptăm o cercetare filologică și teologică, care să confirme sau să infirme autenticitatea procliană a acesteia.

II

În cele ce urmează voi prezenta omilia la Schimbarea la Față (BHG 1980; CPG 5807) și voi însoți prezentarea de o nouă traducere.

Încă de la începutul omiliei autorul arată că dorește să împărtășească turmei sale bogăția conținutului teologic al acestei teofani unice. Deși interpretarea sa are în vedere mai multe teme, totuși unora dintre ele li se oferă o mai mare atenție decât celorlalte²⁸. Temele cărora arhiepiscopul Proclu al Constantinopolului le oferă o atenție deosebită sunt: rațiunea pentru care Hristos a ales să descopere taina Schimbării la Față numai la trei dintre ucenicii Săi, înțelesul cuvintelor lui Petru și semnificația revelatoare a cuvintelor Tatălui.

Important de notat este răspunsul pe care Proclu al Constantinopolului îl oferă întrebării: de ce Mântuitorul Hristos a ales doar pe trei dintre Apostoli pentru a fi martori oculari ai Schimbării la Față. Accentul interpretării sale nu cade, ca în cazul altor interpreți patristici, pe calitățile deosebite ale celor trei Apostoli, ci pe unitatea grupului de Apostoli. În sprijinul acestei idei el citează cuvântul Mântuitorului redat de Evanghelistul Ioan 17, 11: „ca și ei să fie una, precum și noi una suntem”. El este de părere că Hristos nu a luat cu Sine pe toți cei 12 Apostoli pentru că Iuda nu era vrednic să vadă o asemenea slavă. Lăsând pe Iuda împreună cu alți ucenici, între care se aflau și Andrei, Toma sau Filip, Hristos nu a dat lui Iuda niciun motiv pentru a se justifica pentru gestul trădării.

Proclu spune că Hristos ia cu Sine pe trei dintre ucenici pentru a împlini o prescripție a Legii, care spune „că prin gura a doi sau trei martori se va adevăra orice cuvânt” (Dt 19, 15; Mt 18, 16)²⁹. Astfel, Petru, Iacob și Ioan ar putea fi cei trei

²⁸ Proclu, Bishop of Constantinople, *Homilies on the Life of Christ*, trad. and introd. Jan Harm Barkhuizen, Brisbane, 2001, p. 31; „Proclus of Constantinople (d. 446)”, în *Handbook of Patristic Exegesis: the Bible in Ancient Christianity*, ed. Charles Kannengiesser, vol. I, Brill, London·Boston, 2004, p. 873-874.

²⁹ Cel care interpretează pentru prima dată în acest sens motivul sau rațiunea pentru care Hristos a luat cu Sine numai pe trei dintre apostolici este Tertulian. În lucrarea sa despre învățăturile

Pr. Dr. Radu Gârbacea

martori ceruți de lege, în timp ce Moise și Ilie ar putea fi cei doi. Din perspectiva lui Proclu, Hristos împlinește și în cazul Schimbării la Față cele prescrise de Lege, pentru ca descoperirea Sa să nu poată fi tăgăduită.

Cu privire la intenția lui Petru de a construi trei corturi, arhiepiscopul Proclu spune că propunerea lui Petru a survenit în urma confuziei ce s-a produs în mintea Apostolului. Petru, cel „cu totul înflăcărat”, așa cum îl numește Proclu, nu-și dă seama de măreția și splendoarea priveliștii pe care o are înaintea sa, de altfel, o privește „nemaivăzută și nemaiauzită” și ajunge să socotească acel loc „pusti” un loc bun. Fără a dori în mod special să ia apărarea lui Petru, dar vrând să surprindă ezitarea lui, Proclu aproape că vrea să spună că în mod inconștient, Apostolul Petru, care era de meserie pescar, devine în câteva momente „făcător de corturi”. În sprijinul cuvintelor sale, Proclu al Constantinopolului aduce cuvintele lui Luca, pe care le precede cu următoarea observație: „Bine îi ia apărarea preînțeleptul Luca atunci când zice: «Neștiind ce spune»! [Lc 9, 33]”.

O altă cauză a propunerii lui Petru este, potrivit lui Proclu, însăși subiectul discuției sau convorbirii lui Hristos cu Moise și Ilie. Auzind că Hristos trebuie să meargă în Ierusalim și să primească acolo Pățimiri și moarte, Petru își exprimă prin aceste cuvinte refuzul de a urca la Ierusalim, vrând să evite o astfel de situație dramatică ce Îl aștepta pe Mântuitorul Hristos.

Potrivit lui Proclu, Petru face două greșeli. Prima este că Îl așează pe Stăpânul Hristos pe aceeași treaptă de cinstire cu creaturile sau robii. Cea de-a doua este dorința de a rămâne „aici”, pe care Proclu o înțelege „bine este pentru noi să rămânem aici pe pământ”. Proclu se folosește de două imagini din Vechiul Testament, cea a căderii lui Adam și cea a lui Cain după uciderea lui Abel, de însăși realitatea Întrupării Fiului lui Dumnezeu, de lucrarea mântuitoare a lui Hristos și de însuși episodul Schimbării la Față pentru a arăta că realitatea pământească nu este realitatea ultimă pentru om.

Arătarea norului și cuvintele Tatălui sunt interpretate de patriarhul Proclu ca un răspuns la propunerea lui Petru. Norul strălucitor este singurul cort potrivit lui Hristos, însă Proclu nu ne spune exact și de ce. Cuvintele Tatălui Îl desemnează pe Hristos ca Fiu iubit, făcut om. Scopul ultim al arătării celor doi profeți, al arătării norului și al cuvintelor Tatălui la Schimbarea la Față este afirmarea filiației divine

---

eretice el scrie astfel: „Ce ar fi vrut El să nu cunoască aceia cărora le-a arătat slava sa, ca și pe Moise și pe Ilie [Mc 9, 2]? Nu doar că socotea mai prejos pe ceilalți, ci fiindcă «pe trei martori se va întemeia orice cuvânt» [Mt 18, 16, 2]”. Tertulian, *De praescriptione haereticorum* 22, (CCSL 1), p. 203, 19-204, 24, trad. rom: *Apologeți de limbă latină*, (PSB 3), trad. prof. Nicolae Chițescu, Eliodor Constantinescu, Paul Papadopol, și prof. David Popescu, introd., note și indici prof. Nicolae Chițescu, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1981, p. 153. Cf. Ch. Veniamin, *The Transfiguration of Christ in the Greek Patristic Literature...*, p. 144.

Omiliile la Schimbarea la Față atribuite lui Proclu al Constantinopolului

a lui Hristos, și instruirea Apostolilor că El nu este un „om simplu”, ci „Dumnezeu întrupat/Dumnezeu în trup” (Θεὸς ἐν σαρκί).

III

Cuvântul al VIII-lea. La Schimbarea la Față/Chip a Domnului, Dumnezeului și Mântuitorului nostru Iisus Hristos³⁰

1. Veniți, prieteni, să punem mâna fără șovăială și astăzi pe comorile evanghelice, ca să scoatem de acolo, ca de obicei, o bogăție care se împarte generos/cu îmbelșugare și niciodată nu se istovește în vreun fel. Veniți să urmăm iarăși preaînțeleptului Luca, care ne călăuzește bine, ca să vedem pe Hristos urcând în munte înalt și luând martori ai dumnezeieștii schimbări la chip/fomă pe Petru, Iacob și Ioan. Căci luând, spune [evangelistul], pe cei din jurul lui Petru, Stăpânul a urcat în munte înalt [cf. *Lc* 9, 28; *Mt* 17, 1; *Mc* 9, 2]³¹.

Un munte înalt, în care Moise și Ilie vorbeau cu Hristos;

Un munte înalt, în care Legea și profeții convorbeau cu harul;

Un munte înalt, în care era Moise, cel ce a junghiat mielul de Paști și a stropit cu sângele lui tocurile ușilor [caselor] evreilor [cf. *Iș* 12, 6-7.21-23];

Un munte înalt, în care era Ilie, cel ce a tăiat în bucăți boul în fața acelora și a mistuit în foc jertfa peste care s-a aruncat apă [cf. *3 Rg* 18, 23];

Un munte înalt, în care era Moise, cel ce a deschis și a închis adunările Mării Roșii [cf. *Iș* 14, 21-28];

Un munte înalt, în care era Ilie, cel ce a deschis și a încuiat revărsările de apă ale ploilor [τῶν ὑδάτων τὰ ὀμβρήματα][cf. *3 Rg* 17, 1];

Un munte înalt, ca să învețe cei din jurul lui Petru și Iacob și Ioan, că El este, „Cel căruia i se va pleca tot genunchiul celor cerești și al celor pământești și al celor de dedesubt” [*Flp* 2, 10].

Căci luând numai pe trei [dintre ucenici], Stăpânul a urcat în munte; neluându-i pe toți; nelăsându-i pe toți; nevrând să-i facă invidioși pe ceilalți pentru slavă; nesocotindu-i mai josnici; neîntristându-i pe cei nouă. Căci fiind drept, le guvernează/conduce pe toate cu dreptate, pe toți socotindu-i una și nedespărțindu-i de

³⁰ CPG 5807=CPG 5872, BHG^a 1980, BHGⁿ 1980a. Traducere realizată după textul din PG 65, 764-772. Mulțumesc părintelui profesor Ioan I. Ică jr pentru sugestiile de traducere oferite. Posibilele erori de traducere rămase îmi aparțin.

³¹ Narațiunea lucanică nu are expresia „multe înalt” (ὄρος ὑψηλόν) (*Mt* 17, 1; *Mc* 9, 2). Este clar că aici autorul are în minte și celelalte două narațiuni despre Schimbarea la Față, narațiunea mateiană și pe cea marcană. Narațiunea lucanică spune numai că „a urcat în munte” (ἀνέβη εἰς τὸ ὄρος) (*Lc* 9, 28).

iubirea unora față de ceilalți, i-a făcut una, pe cei pe care i-a unit. Dar, pentru că Iuda, cel ce avea să se facă trădător, era nevrednic de vederea dumnezeiască și de aceea înfricoșătoare vedenie, de aceea îi lasă deoparte și pe ceilalți, ca să ia după aceea orice cuvânt de apărare de la acela, care n-a fost lăsat singur; și să ia cu Sine trei martori ai Schimbării la Față, de ajuns potrivit Legii, care purtau în sufletele lor și pe ceilalți. Căci El spune: „Păzește-i, Părinte drepte, ca ei să fie una, precum și noi una suntem” [In 17, 11]. Căci văzând Iuda la poalele muntelui pe Andrei, Toma, Filip și pe ceilalți petrecând timpul împreună cu el, nemurmurând, nefiind supărați, nebârfind, ci bucurându-se și socotind harul de sus comun lor și celor absenți, a fost cu desăvârșire lipsit de cuvânt de apărare, nefiind niciodată trecut cu vederea de la minuni. Însă, deși avea punga [cf. In 12, 6; 13, 29;], a calomniat fără motiv pe cea care a uns [pe Stăpânul] pentru cinstea mirului [cf. In 12, 4-6] și cu îndrăzneală l-a predat dușmanilor pe Învățătorul [cf. Mt 26, 14-15].

2. Și ce spune [Scriptura]? „Și S-a schimbat la chip/formă înaintea lor; și s-au arătat lor Moise și Ilie vorbind cu El” [Mt 17, 2-3]³². Însă Petru, ca mereu cu totul înflăcărat, văzând/contemplând cu ochii minții pe cei pe care nu i-a văzut niciodată vorbind cu El, nesesizând marea minune [τὸ πολὺ ... τοῦ θαύματος] și neobservând uimitoarea strălucire dumnezeiască, a numit frumos/bun locul pustiu și a avansat din pescar la rangul de făcător de corturi, spunând Mântuitorului: „Să facem aici trei corturi, unul Ție, unul lui Ilie și unul lui Moise; neștiind ce spune” [Lc 9, 33]. Frumos îl apără preaînțeleptul Luca: „neștiind, zice, ce spune”. Însă, o Petre, corifeule al ucenicilor și cel dintâi dintre apostoli, de ce vrei să fi pripit/grăbit cu înțeleșuri umile și ofensezi cele dumnezeiești prin socotițe omenești și spui să ridici trei corturi în pustie, socotind pe Stăpânul de aceeași cinstire cu robii și te grăbești să zidești un cort pentru Hristos și celor doi la fel? Oare a fost zămislit Moise din Duhul Sfânt, ca Acesta? Oare a născut o Mamă Fecioară pe Ilie, ca pe Acesta Preasfânta Fecioară Maria? Oare a recunoscut un făt [ἔμβρυον] pe Moise, ca pe Acesta Înaintemergătorul? Oare a înștiințat cerul nașterea lui Ilie sau magii s-au închinat scutecelor lui Moise? Oare au lucrat Moise și Ilie atâtea minuni? Sau au alungat legiuni de demoni din oameni? Sau au alungat duhurile peșterilor omenești? Căci Moise s-a mâniat odinioară și lovind cu toiagul a străbătut marea, iar Iisus, Învățătorul tău, umblând pe mare, ți-a făcut ție, Petre, adâncul cale bătătorită. Ilie, rugându-se, a înmulțit făina văduvei și pe fiul acesteia l-a sculat din morți, iar Cel ce te-a luat pe tine ucenic dintre pescari cu puține pâini a saturat mii și a venit la iad și l-a prădat și a răpit pe cei care din veac dormeau acolo. Nu spune, așadar, Petre: „Să facem aici trei corturi!”, nici „Bine este pentru

---

³² Deși la începutul omiliei Proclu afirmă că urmează narațiunea lucanică, totuși aici citează Mt 17, 2-3.

Omiliile la Schimbarea la Față atribuite lui Proclu al Constantinopolului

noi să fim aici!”. Nici [un cuvânt] omenesc, nici [unul] umil, nici [unul] pământesc, nici [unul] de jos. „Cugetă/gândește cele de sus, caută cele de sus, nu cele de pe pământ”, după cum a înștiințat Pavel [Col 3, 2]! Căci cum este bine ca noi să fim aici, unde șarpele ofensând pe cel plăsmuit întâi l-a vătămat și i-a încuiat raiul; unde am auzit că vom mânca pâinea în sudoarea feței; unde am învățat prin Cain să suspinăm și să tremurăm pe pământ; unde nimic nu este ferm; unde toate sunt umbre; unde toate vor trece într-o clipită? Așadar deci cum este bine să fim noi aici? Dacă Hristos ne-a lăsat pe noi aici, de ce a înclinat cerurile și S-a pogorât? Dacă Hristos ne-a lăsat pe noi aici, de ce S-a făcut părtaș cu noi sângelui și cărnii/trupului? Dacă Hristos ne-a lăsat pe noi aici, de ce a coborât la cel căzut și a sculat pe cel care zăcea? Dacă ne este bine nouă aici pe pământ, în zadar ai fost numit deținătorul cheilor cerurilor [ἐκλήθης τῶν οὐρανῶν κλειδοῦχος]. Căci la ce-ți vor mai fi de folos cheile cerurilor? Întrucât dorești muntele acesta, renunță la ceruri; dacă vrei să ridici corturi, încetează a mai fi și a te numi temelie a Bisericii! Căci Domnul Hristos S-a schimbat la chip/formă, nu în chip simplu/pur și simplu/fără rost [ἀπλῶς], ci ca să ne arate nouă viitoarea schimbare a firii și a doua venire ce are să fie pe nori, în lumină, împreună cu îngerii. Căci El este Cel ce îmbracă lumina ca o haină, fiind judecător al celor vii și al celor morți; de aceea a adus în mijloc pe Moise și Ilie, înfățișând semnele vedeniilor din vechime.

3. Și ce spune marele scriitor al Evangheliilor? „Încă pe când vorbea el, iată un nor luminos i-a umbrat pe ei; și iată un glas din nor care a zis: «Acesta este Fiul Meu Cel iubit, în care am binevoit. Ascultați-L!»”. Căci pe când vorbea Petru, spune [Evanghelistul], din cer Tatăl l-a combătut: Ce sunt acestea, Petre? De ce te îndoiești? De ce te pripești/grăbești în plus și spui că locul acesta este bun/frumos? Ai uitat de tine însuși? Invidiezi neamul, neștiind ce spui? Ești încă sub pedagog? N-ai primit încă învățătură? N-ai învățat încă cunoașterea sigură a filialității? Nu ești tu cel care a zis: „Tu ești Hristos, Fiul Dumnezeului Celui viu”? Atâtea minuni ai văzut, fiule al lui Iona, și ești încă Simon? Ai fost așezat portat al cerurilor și n-ai lepădat încă haina de pescar? Iată a treia oară te opui sfatului Mântuitorului, neștiind ce spui. Căci ți-a spus: „Trebuie să pătimesc”; și tu ai zis: „Să nu Ți se întâmple Ție aceasta!”. Ți-a zis iarăși: „Toți se vor poticni” și ai zis: „Dacă toți [se vor poticni], eu nu mă voi poticni”. Iată și acum vrei să ridici un cort pentru Hristos, la fel pentru Moise și pentru Ilie?

Un cort pentru Hristos, Cel ce împreună cu Mine a întins cerul?

Un cort pentru Cel ce împreună cu Mine a întemeiat pământul?

Un cort pentru Cel ce împreună cu Mine a așezat marea și a fixat bolta cerească?

Un cort pentru Cel ce a aprins luminătorii, a declanșat focul eterului și a creat împreună cu Mine toate înainte de veci?

Pr. Dr. Radu Gârbacea

Un cort pentru Cel ce este din Mine și din voi?
Un cort pentru Cel ce este în Mine și împreună cu voi?
Un cort pentru Adam Cel fără de tată?
Un cort pentru Dumnezeu, Cel fără de mamă?
Un cort pentru Cel ce a luat un cort, pe care l-a ales pântece fecioresc?

Așadar, pentru că vrei să ridici trei corturi, neștiind ce spui, Eu, folosindu-mă de un nor luminos drept cort și acoperind pe cei de față, strig din cele mai de sus: „Acesta este Fiul Meu Cel iubit, în Care am binevoit!”. Nu Moise și Ilie, ci Acesta, nu unul sau celălalt, ci Acesta, Unul și Același, „în Care am binevoit. Ascultați-L!”.

4. Pe Moise l-am îndreptat, însă în Acesta am binevoit/am găsit plăcerea. Pe Ilie l-am luat în cer, însă pe Acesta L-am trimis la Fecioara, ca la cer, și din Fecioară la cerul însuși. „Căci nimeni, spune, nu s-a urcat la cer, decât Cel ce S-a coborât/pogorât din cer” [In 3, 13]. Așadar, în zadar a venit jos pe pământ, dacă rămâne neîncetat pe pământ. În zadar s-a golit pe Sine, luând forma/chipul robului, dacă nerămânând ce era, s-a făcut ceea ce sunteți voi. Dacă n-ar fi răscumpărat lumea cu sângele Său, suferind crucea ca voi, [dar] pentru voi, Economia e zadarnică și cuvintele cele vechi ale profeților rămân neîntărite/neconfirmate. Însă, încetează, Petre și nu mai cugeta/gândi cele ale oamenilor, ci pe cele ale lui Dumnezeu. Căci „Acesta este Fiul Meu Cel iubit, în Care am binevoit. Ascultați-L!”. Căci de două ori m-am folosit de un astfel de glas în Cel privește; pe de o parte în prezența voastră, în acest munte și pe de altă parte în prezența lui Ioan, la râul Iordan, ca prorocul să spună adevărul din vechime, strigând: „Taborul și Hermonul în numele Tău se vor veseli” [Ps 88, 13]. În al cărui nume? „Acesta este Fiul Meu Cel iubit. Căci I-a dat Lui nume, mai presus de orice nume”, după cum spune Pavel [Flp 2, 9]. Însă, fără îndoială vei zice, iubite: Ce înseamnă „Taborul și Hermonul în numele Tău se vor veseli?”. Află cu pricepere! Taborul este acest munte, unde vrând, Hristos S-a schimbat la chip/formă și a fost mărturisit Fiu de Tatăl, după cum ai auzit mai înainte. Iar Hermonul este un munte mic aproape de Iordan, de unde Ilie a fost luat la cer, aproape de care, în curgerile Iordanului, vrând, Hristos a fost botezat și a fost mărturisit Fiu de Tatăl. Întărind filialitatea în acești doi munți neprihănitul Părinte, și atunci, și acum a doua oară strigă: „Acesta este Fiul Meu Cel iubit, în Care am binevoit. Ascultați-L!”. Căci cel care ascultă de El și de Mine ascultă; și cine se rușinează de El și de cuvintele Lui, și Eu mă voi rușina de el în slava Mea și a sfinților îngeri. „Ascultați-L!”; neprefăcut, fără răutate, necircumscris, fără curiozitate, căutând cu credință, dar nemăsurând cu limba; primind cu credință, dar necântărind pe Cuvântul cu cuvintele. Căci ne este de ajuns acum marele cuvântător [ὁ ῥήτωρ], Pavel, strunind pe cel curios și învățând pe toți, strigând fără îndoială: „O, adânc al bogăției și al înțelepciunii și al cunoașterii de

Omiliile la Schimbarea la Față atribuite lui Proclu al Constantinopolului

Dumnezeu! Cât sunt de necercetate [cu mintea] judecățile Lui și de neadulmecate căile Lui” [Rm 11, 33]. Lui fie slava în vecii vecilor. Amin!

Abstract:

In this paper I present the homilies attributed to Proclus of Constantinople by the manuscript tradition and by modern scholars, and I try to answer a simple question: how many homilies on Transfiguration do we actually have from Proclus. Even though the manuscript tradition assigns several homilies to Proclus, in fact the authorship of only one of these homilies has not been contested so far. I thereafter present this particular homily and propose a new Romanian translation for it.

Keywords:

Proclus of Constantinople, Transfiguration of Christ, homilies, patristic exegesis, BHG 1980, CPG 5807